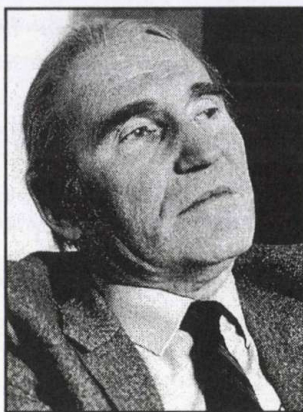

Öntörvényű személyiség volt a 20. század második felének igencsak hányatott életű Magyarországon. Aki ismerte, tudta, hogy kivételes ajándékot kapott a sorstól, ha alkalma volt eszmecserét folytatni Vele. Rendkívüli képessége volt ahhoz, hogy mintegy magához emelje föl, saját gondolatmenet kifejtésére ösztönözze azt, akivel beszélgetett.

Irtózott a nagy szavaktól. Nem szerette a nyilvánosságot. Úgy vélte, a világmegváltó, emberboldogító tündérmesék általában hazugsággá válnak. Sztoikus alkata mindazokkal szembeállította, akik megfellebbezhetetlen igazságokat akartak kimondani, vagy egyenesen jóslatokba bocsátkoztak, akiknek – Kosztolányi szavaival élve – „mindig csak egy gondolatuk volt, [...] kettőt már nem tudtak volna gondolni.” Szellemi s erkölcsi nagysága messze kiemelte azokból az időkből, amelyekben élt. Példája csakis törpeségére emlékeztetheti a mai világot. Ha valaki, ő igazán előkészített egy rendszerváltást, sokkal mélyebben, mint annyian, akik látványos szerepet játszottak, miközben a hatalom védelte bensőséggel előnyeit élvezték. 1990 után egyre világosabban látta, hogy nem az következett be, mit ő remélt. Betegsége azután fokozatosan elzárta a történésektől. Lehet, voltaképp bölcsesség is rejlett abban, hogy elfordult a világtól, mintegy levette a kezét róla. Egész életében idegenkedett a közélettől, megvetette a hangzatos külsőségeket, a szónokiasságot, a túlzó állításokat, a kenetteljes vagy érzélgős hanghordozást, ezért is nehéz néhány szóban összefoglalni, mekkora veszteséget jelent a szellemi életnek az ő távozása.

NÉMETH G. BÉLA

1925–2008

Olyan vidékről származott, amelynek gazdag kultúrája szinte elválaszthatatlan a tájtól. Az a terület, ahol a Kisalföld és a Balaton-felvidék találkozik egymással, nem került török uralom alá, s ő őseihez hasonlóan Mária Terézia uralkodása idején épített elemi iskolába járt. Később írt tanulmányaiban is sok nyoma van annak a világnak, amelyben a hagyományos ünnepek, az ő szavaival „az advent fényvagyakozó hajnali miséi, a tavasz örömet sugárzó föltámadási processzió, a mindenszentekesti gyertyalángok melletti magába szállás” teremtettek rendet. Beszédjéből olykor még ki lehetett hallani némi dunántúliasságot. A bensőség mindvégig fontos érték volt számára – ezért is becsülte sokra a kamarazenét, a romantikus Lied örökségét, Eichendorff vagy Storm verseit. Tökéletesen tisztában volt azzal, melyek a legnagyobb műalkotások, de ahhoz is rendkívüli érzéke volt, hogy észrevegye a kismesterek alkotásainak szépségeit – Petelei műveinek, Mikszáth alig ismert kései elbeszéléseinek, Dsida Jenő verseinek hangvételét senki nem értette úgy, mint ő. Erős értékrendje volt, ezért nem hiányoztak belőle az elfogultságok, de képes volt túllépni önmagán. Olyan korban élt, amely néha engedményekre kényszerítette, ám ezeknek tudatában volt, sőt, a hozzá közelálló azt is észrevehette, hogy restellte őket. Aki egykori tanulmányait összeveti azzal, amit mások követtek el ugyan csak a hatvanas-hetvenes években, láthatja, milyen jelentéktelen mértékben alkalmazkodott ő ahhoz, amit várt a politikai vezetés. Zárkózottsága mögött önemésztő személyiség

rejtett. Magától értetődőnek tekintette, hogy mindenkinek saját lelki alkata van, amely elősegíti bizonyos értékek észrevételét, ám elzárja másoktól. Türellemmel vette tudomásul, ha valaki egyáltalán nem rokonszenvezett a szemléletével.

A politika sokáig gátolta kibontakozását. Kizárták az Eötvös Collegiumból, s eleinte csak általános iskolában, majd könyvtárban dolgozhatott. 1960-ban eltávolították az Akadémia Irodalomtörténeti Intézetéből. Évekig középiskolában oktatott. 1968-ban munkaközösséget szervezett, mely azután hetenként ülésezett az Eötvös Collegium első emeletén. Afféle ellen-egyetemet hozott létre, melyen mindazt el lehetett, sőt kellett felejtetni, amit a pesti bölcsészkar akkori hatalmaságai képviseltek, politikai és szellemi értelemben egyaránt. Akiknek megadatott a lehetőség, hogy részt vehettek a késő estébe nyúló, szenvedélyes vitákban, egy életre kaptak eligazítást. E nagyszerű tudós-nevelő a legkülönbözőbb társadalmi háttérű fiatalok között tudott párbeszédet teremteni. A mai doktori képzés nem ismeri a vezetőnek azt a kérlelhetetlen szigorát, időt nem kímélő, teljesen önzetlen fáradozását s egyszersmind közvetlenségét, amellyel ő e nem hivatalos foglalkozásokat irányította. Szellemi kört hozott létre, melyben irodalmárok szorosan együtt tudtak működni más szakmák művelőivel. Kizárólag magunkat okolhatjuk, ha utóbb nem, vagy csak részben váltottuk be hozzánk fűzött reményeit. *Az el nem ért bizonyosság*, majd később a *Forradalom után - ki-egyezés előtt* című kötet létrejött, de más tervek megvalósulatlanul maradtak.

Első rövidebb irodalmi tanulmánya már 1950-ben megjelent, köteteinek sora azonban csak 1970-ben kezdődhetett el. A tizenkilencedik századi magyar irodalom méltatójaként

arról győzte meg olvasóit, hogy súlyosan tévednek azok, akik a huszadik század elejétől eredeztetik a nemzetközi szintű magyar szellemiséget. Előterbe állította Arany János nagy-kőrösi líráját, minden elődjénél alaposabban vette számba Arany László, Asbóth János és Péterfy Jenő munkásságát, újraértékelte a tizenkilencedik-huszadik század fordulójának magyar elbeszéléseit, versmagyarázataiban pedig különösen Arany János, Vajda, Komjáthy, Babits, Kosztolányi, Kassák, Szabó Lőrinc, József Attila, Radnóti s Pilinszky költeményeinek adta újszerű értelmezését. Az önmegszólító s időszembesítő verstípust mérlegelő eszmefuttatásáról bizvást állítható, hogy a magyar irodalom kutatásának legmaradandóbb teljesítményei közé tartozik. Arany János életművéről vagy József Attila kései verseiről adott értelmezése megkerülhetetlen mindazok számára, akik magyar költészetet olvasnak. Tárgyias, rejtetten személyes írásmódja nyilvánvalóan a magyar értekező próza művelőinek élvonalába sorolható szerzők közé emeli őt.

Miben is rejtett hatásának titka? Tudományközi vizsgálódásra, sőt több művészet befogadására ösztönzött. Meggyőződése volt, hogy poétika nem létezik szociológiai, lélektani, bölcséleti, nyelvészeti, társadalom-, művelődés- és gondolkozástörténeti távlat nélkül. Johann Sebastian Bach zenéje vagy Barlach szobrászata éppúgy szenvedélyesen érdekelte, mint Nietzsche és Heidegger bölcsellete, Arany János költészete vagy Fontane prózája. Föl lehetne tenni a kérdést, ugyan hány irodalmárnak jelentett olyan mély élményt, mint neki, Anton von Webern zenéje vagy akár Tintoretto és Caravaggio festészete? Vershez és prózához egyaránt páratlan fiúle volt – egyik korai tanulmányát a próza zeneiségének szentelte –, s még az általa nagyon szeretett művek apró

hibáira is tökéletes biztonsággal tudott rámutatni. – *Itt esik a vers* – mondotta.

Az ő ösztönzésére fogtak az általa nevelt fiatalok, nemzedéktársaim középiskolai tankönyvek írásába. Amikor politikai támadást intéztek ellenünk, ellentmondást nem tűrő módon állt mellénk. – A műveltség nem okvetlenül érdem, de a műveletlenség sem okvetlenül az – jegyezte meg egy alkalommal, amikor beidéztek bennünket a Pártközpontba. Hatását nehéz jellemezni, mert kizárta annak a lehetőségét, hogy a tanítvány úgy kövesse mesterét, hogy a természettudományos vagy műszaki haladásban lehetséges. „*Fragen gibt es nicht wie Schuhe und Kleider, oder Bücher*” – ahogyan az a gondolkodó írta, akinek olvasására ösztönzött bennünket.

Tőle tanultuk meg, hogy az eszmetörténet nem pótolhatja a műalkotások vizsgálatát, s az irodalmárnak szakítania kell a pozitivista ábránddal, mely szerint adott tények megtalálása a cél. Óva intett nemcsak a fogalmak meghatározásától idegenkedő élménybeszámolóok hagyományától és a marxista Lukács örökségétől, de az angolszász empirizmus, a francia strukturalizmus vagy bármely irányzat divatszzerű elfogadásától is.

Miközben egyre többen tértünk át a számítógépes fogalmazásra, ő ellenállt a hangvétel személyes jellegét óhatatlanul is veszélyeztető technika kísértésének. Más vonatkozásban is az ár ellen úszott. A tudomány és ismeretterjesztés közötti szakadék elmélyítése helyett arra törekedett, hogy a szakma igényeit nevelő-tanító szempontokkal egyeztesse össze. Helytelenítette, ha valaki tolvajnyelven fogalmazott. Függetlenül attól, hogy közvetlen és közvetett tanítványai olykor nagyon is különböző irányokban haladtak tovább, tagadhatatlan, hogy miközben szorosán kapcsolódott Arany János, Péterfy Jenő

s Babits Mihály tárgyszerű tanulmányírói örökségéhez, iskolát teremtett a magyar irodalomtörténet-írásban. Olyanok is az ő munkáiból merítettek ösztönzést, akiknek nézetei lényegesen különböztek egymástól, vagy akiket a szó szoros értelmében nem is tanított az egyetemen. Példája más területek művelőit is saját szempontjaik felülvizsgálatára készítette. Jellemző, hogy a hatvanadik születésnapjára készült kötet szerzői között a történettudomány, a klasszika-filológia, a művészettörténet s a néprajz művelői is megtalálhatók.

Későn kapott hivatalos elismerést. Csak negyven éves korában lett oktató az Eötvös Loránd Tudományegyetemen, s a piarista épület harmadik emeletén sokáig értetlen gyűlölködés szorongatta. A Tizenkilencedik Századi Magyar Irodalomtörténeti Tanszék vezetését nem bízták rá, noha addigi munkássága alapján ez illette volna meg. A szükségből erényt csinált, s egy évtizedekkel korábban megszüntetett tevékenységi irány folytatására mutatott példát, amidőn 1981-ben Művelődéstörténeti Tanszékét hozott létre. A negyedik emeleten székelő tanszékén olyan szabad szellemet honosított meg, amely páratlan volt a nyolcvanas években.

„*Er starb - ein Mensch wie alle!*” Gurnemann szavai Titurelről juthatnak eszébe annak, aki tudja: az itt maradt méltatlan utódnak óhatatlanul követnie kell az eltávozottat. Az *Ősz és tavasz között*, a *Balázsolás*, a Kosztolányi által írt *Halotti beszéd*, az *Ének a semmiről*, a *Bukj föl az árból* s a *Talán elütnök hirtelen*... elemzője évtizedek óta készült a halálra, arra a percre, amelyben „a lét észrevétlenül a nemlétbe billen”. Egyetemi óráin, előadásain s tanulmányok hosszú sorában hirdette, hogy az emberi léttől elválaszthatatlan a szembesülés a semmivel, s nincs jelentős filozófia vagy

művészet ennek fölismerése nélkül. „Mert minden test olyan mint a fű, és az embernek minden dicsősége mint a fűnek virága; megszárad a fű, és annak virága elhull.” *Péter apostol első levelének* e részletét énekli a kórus az *Ein deutsches Requiem* második tételében. Minden zene közül Brahmsnak ez a műve állt legközelebb az elhunythoz. Vonatkoznak e csodálatos alkotásnak az *Újszövetség* utolsó könyvéből származó végszavai is őrá: „megnyugosznak az ő fáradságoktól, és az ő cselekedeteiknek jutalma követi őket.”

Németh Géza emlékének megőrzése nem az itt maradtak gyarló igyekezetén múlik. Munkássága az európai szintű magyar szellemi örökség elidegeníthetetlen, időtálló része. Függetlensége mindnyájunk számára követendő példa, még akkor is, ha az ő színvonalát egyikünk sem érheti el. Alkotó szellem volt, világot teremtett maga körül, és ennél többet senki nem tehet. Ahogy egyik kedvelt költője írta: „*a nagy időn se lesz hozzá hasonló.*”

Szegedy-Maszák Mihály
irodalomtörténész

